

bewust is. In zijn woord vooraf heeft hij zich dan ook tegen mogelijke opmerkingen ingedeekt. Vooreerst ontbreekt de katholieke 'tegenpool', het onderwerp van de dissertatie van R. de Groof (Vrije Universiteit Brussel). De tekortkomingen van het gewild eenzijdig bronnengebruik in de hier besproken publikatie zullen aldus naar alle waarschijnlijkheid aan de oppervlakte komen. Verder blijft de lezer toch zitten met de vraag naar de impact van sociaal-economische problemen op het onderwijs en naar de verklaringskracht van onderwijsinhoudelijke aspecten zelf. Tyssens kan terecht verwijzen naar een gebrek aan literatuur dienaangaande, maar uiteindelijk wordt hier tevens de kern geraakt van Archers historisch-sociologisch onderzoek. Dit heeft een conflicttheorie aangeboden zonder analyse van de sociaal-economische structuren waarop de conflicten gestalte hebben gekregen en heeft ook didactische, schoolorganisatorische en cultureeltheoretische aspecten terzijde gelaten. Uiteraard legt een dergelijke reductie van variabelen een hypothese op de verklaringen. Kunnen er rondom de toepasbaarheid van het model-Archer vragen gesteld worden (en allicht zal het gebruik ervan bij sommige historici weerstand opwekken), dan is de hier genomen optie toch een heel doordachte geweest met inachtneming van de bestaande kritiek. Tyssens heeft duidelijk aangetoond dat echt onderzoek naar het Belgische onderwijsbeleid pas kan door rekening te houden met de effecten van verzuiling en de politiek-ideologische grondstructuren van onderwijs en maatschappij. Ongewijfeld zullen tal van historici en politieke sociologen, na lectuur van dit werk, hun zicht op de Belgische onderwijsgeschiedenis wat mogen bijstellen.

F. Simon

I. J. Blanken, *De ontwikkeling van de N.V. Philips' gloeilampenfabrieken tot elektrotechnisch concern 1922-1934* (Dissertatie Leiden 1992, Geschiedenis van Philips Electronics NV. III; Leiden: Martinus Nijhoff, 1992, 481 blz., f79,50, ISBN 90 6890 440 X).

De dissertatie van Blanken, deel III van de wetenschappelijke geschiedschrijving van het Philips concern, is in vele opzichten een waardige opvolger van de eerste twee door A. Heerding geschreven delen. De favoriete onderwerpen van Heerding, het ondernemersbeleid, de technische ontwikkeling van bedrijf en productie en de ontwikkeling van verkoopmarkten en internationale concurrentie, krijgen ook in dit deel alle aandacht. Net als in de voorgaande delen wordt de sociale geschiedenis — de arbeidsverhoudingen en de recrutering van de werknemers bijvoorbeeld — merkwaardig verwaarloosd en is er weinig oog voor de bedrijfsorganisatie, de invloed van het bedrijf op zijn directe omgeving (Eindhoven) of de relaties met de nationale politiek. Maar binnen deze opzet geeft de auteur een overtuigend en bij tijden boeiend overzicht van twaalf jaren uit de geschiedenis van Philips. In deze periode wordt onvoorstelbaar snelle groei — vooral tussen 1925 en 1930 — gevolgd door scherpe achteruitgang en stabilisatie gedurende de depressie van de jaren dertig.

Het boek laat zich lezen als een bijkans perfecte toepassing van het 'model' dat A. Chandler in zijn *Scale and Scope* heeft ontwikkeld voor de opkomst van de *managerial enterprise*, het grote concern dat in zijn visie kenmerkend is voor de ontwikkeling van de wereldeconomie na 1880. Alle ingrediënten uit Chandlers model zijn aanwezig. Het begint met schaalvergroting, eerst in de productie van gloeilampen, later in de fabricage van radiobuizen en radiotoestellen, teneinde de kostprijs te drukken. Vervolgens is de opbouw van een eigen, internationale verkooporganisatie noodzakelijk, worden steeds meer delen van het productieproces in handen van het Philips-concern geïntegreerd en wordt het eigen onderzoeks- en ontwikkelingswerk, dat

meermalen van essentieel belang blijkt voor het commerciële succes van het bedrijf, sterk uitgebreid. Wat, mede door het enorme succes gedurende de jaren twintig, een zwak punt blijft, is de administratieve organisatie van het bedrijf. J. Goudriaan wordt echter in de jaren dertig belast met het reorganiseren daarvan, waardoor, als de twaalf jaren in de geschiedenis van Philips die Blanken behandeld afgelopen zijn, het concern het Chandler-model perfect benadert. Ook de scheiding tussen leiding en eigendom voltrekt zich dan geleidelijk: haast onmerkbaar trekken de broers Anton en Gerard Philips zich terug uit de dagelijkse leiding en maken plaats voor een jongere generatie managers die steeds meer verantwoordelijkheden gaan overnemen.

Blanken doet dit alles nuchter uit de doeken en besteedt daarnaast veel aandacht aan de relaties tussen Philips en de andere grote electrotechnische concerns. Van een middelgrote gloeilampen-fabriek, die vooral tijdens en vlak na de eerste wereldoorlog zijn marktgebied weet uit te breiden, evolueert het bedrijf tot één van de toonaangevende internationale concerns op het terrein van de electrotechniek, Europees marktleider van gloeilampen en radiobuizen, maar ook actief in het verkopen van radio's, röntgenapparatuur, grammofoons en apparatuur voor de geluidsfilm.

Van belang is ook het beeld dat Blanken indirect geeft van (tenminste één sector van) de Nederlandse economie in de jaren twintig en dertig. Onstuimige groei en het vermogen de internationale concurrentie met succes het hoofd te bieden zijn kenmerkend, waarmee het boek nog eens aantoont dat er geen reden is om de Nederlandse economie in deze periode structurele zwakheden toe te dichten. Even kenmerkend is dat Anton Philips in zijn pleidooien voor een pragmatische handelspolitiek weinig gehoor vindt. Pas na lang aandringen worden er bijvoorbeeld in de jaren dertig maatregelen genomen tegen de door valutaconcurrentie veroorzaakte *dumping* van goedkope Japanse gloeilampen op de Nederlandse markt. En hoewel men in het bedrijf doordrongen is van de zeer nadelige effecten van de gouden standaard politiek van de kabinetten-Colijn, kan (of wil?) men de publieke opinie op dit punt niet belangrijk beïnvloeden. Nadere studie naar de relatie tussen Philips en Den Haag lijkt op deze punten van belang.

J. L. van Zanden

C. Wagenaar, *Welvaartsstad in wording. De wederopbouw van Rotterdam, 1940-1952* (Dissertatie Rijksuniversiteit Groningen 1993; Rotterdam: Nederlands Architectuurinstituut, 1992, 416 blz., f69,50, ISBN 90 72469 40 2).

Op 14 mei 1940 werd Rotterdam getroffen door een bombardement. Her en der braken branden uit en het centrum, delen van het Noordereiland en de wijk Kralingen werden verwoest. W. G. Witteveen, toen al vele jaren directeur van de gemeentelijke technische dienst in de Maasstad, zag kans om de hoofdlijnen van de wederopbouw binnen een maand op papier te zetten en ook de uitwerking werd met voortvarendheid ter hand genomen (hfdst. 2: stedbouw in Rotterdam voor 1940; hfdst 3: de Nederlandse planningsorganisatie in oorlogstijd, politiek en planning van Duitsland; hfdst. 4: het plan-Witteveen). In 1944 kreeg Witteveen veel kritiek te verduren en moest hij het veld ruimen (hfdst. 5). Onder de verantwoordelijkheid van zijn secretaris C. van Traa werd een nieuw wederopbouwplan geconcipieerd dat in 1946 onder de naam 'Basisplan voor de wederopbouw van Rotterdam' aan den volke kon worden gepresenteerd (hfdst. 6). Het basisplan trok veel aandacht en kreeg het predikaat modern en wetenschappelijk mee, terwijl Witteveens 'historische vormgeving' lang werd beschouwd als het tegendeel van een modem plan.

Wagenaar beoogt een rehabilitatie van het plan-Witteveen, dat naar zijn mening ten onrechte wordt gezien als een terugval in de modernisering van de stedbouwkundige planning. Ter vergelijking voert hij een derde stadsplan ten tonele: het algemeen uitbreidingsplan voor